

Typologin puheenvuoro

BERNARD COMRIE *Language universals and linguistic typology: syntax and morphology*. Basil Blackwell, Oxford 1981. 252 s.

1970-luku on nähty kielitieteen substantiaalistumisen vuosikymmenenä. Tätä näkökulman muutosta heijastavat muun muassa yhä kasvava kiinnostus kielitypologiaan ja samalla yhä empiiristynvä universaali teoria. Kielitypologian valta-alueena on nyt ollut syntaktinen typologia, jonka lähtökohtana voi pitää Joseph Greenbergin jo kuusikymmenluvulla esittämää ehdotusta maailman kielten vertailemiseksi ja selittämiseksi sanajärjestysten kannalta (1963). Greenberg vertaili itse asiassa lähinnä subjektin, objektin ja verbin järjestyksiä; suuntausta voisi nimittää relationaaliseksi typologiaksi.

Relationaalisella typologialla oli merkittävä osuus ns. relaatiokieliopin synnysssä. Pitkästä aikaa palattiin siis lauseenjäsenten tutkimukseen ja ryhdyttiin etsimään universaalia pohjaa niiden muodostamille suhteille ja niistä johtuville syntaktisille säännöille. Typologinen näkökulma on kuitenkin osoittanut mm. lauseenjäsenten kieltenvälisen määrittelyn vaikeaksi ja lisännyt näin ollen tavallaan universaalin teorian ongelmia. Niinpä formaalit ratkaisut ovat tällä alalla väkisin jääneet syrjemmäs: tärkeimmäksi tehtäväksi monet katsovatkin tällä hetkellä mahdollisimman kattavan ja vertailukelpoisen erikielisen tietopohjan hankinnan,

ennen kuin ratkaisevia yleistyksiä voidaan universaalilta kannalta tehdä.

Pelkästään viime vuosikymmenellä on tämän alan tutkimus lisääntynyt niin nopeasti, että siihen perehtyminen on jo vaivalloista. Varsinaisia yleisesityksiä ei relaatiokieliopista tai syntaktisesta typologiasta oikeastaan ole olemassa, vaikka niiden keskeisistä erityiskysymyksistä onkin julkaistu kokoavia artikkelivalikoimia. Helpottaakseen opiskelijain ja tulevien tutkijoiden tilannetta julkaisi Bernard Comrie pari vuotta sitten oman kokoavan esityksensä, jonka aihevalikoima kiinnostanee myös yhden kielen tutkijoita, esim. fennistejä.

Mikään universaalin teorian tai kielitypologian yleis- tai hakuteos Comrien kirja ei nimestään huolimatta pyri olemaan. Lähinnä se esittelee ja kommentoi 1970-luvun jälkipuoliskon aikana harjoitettua syntaktista typologiaa ja universaalien tutkimusta, johon tekijä itsekkin on osallistunut ja jonka pohjalta hän nyt luo oman synteesinsä. Teoksen jokaista lukua täydentää yksityiskohtainen viitteistö, jonka pohjalta lukija halutessaan pääsee hyvin aiheesta käydyn keskustelun lähteille. Esittelemänsä lingvistiset erityiskysymykset Comrie on valinnut alueilta, joita itsekkin on tutkinut ja jotka siis ovat hänelle sekä tuttuja että tärkeitä: pohdittavana ovat subjektin käsite ja sijanmerkintä, kausatiivisuus ja relatiivirakenteet sekä elollisuuden piirteen merkitys kielessä. Myös sanajärjestys saa oman kriittisen lukunsa yhtenä rajapyykkinä syntaktisen

typologian lähihistoriassa. Aiheiden hajanaisuus on näennäistä. Ne liittyvät johdonmukaisesti sekä toisiinsa että kirjan teoreettisiin lukuihin. Kirjan punaisena lankana kulkee sen tekijän persoonallinen näkemys kielestä ja sen tutkimuksesta: hyvin selvästi teos on kantaa ottava puheenvuoro keskustelussa kahden lingvistisen suuntauksen välillä, jotka Comrie pelkistää »chomskylaiseksi» ja »greenbergläiseksi» tutkimustraditioksi.

Comrie asettuu tutkijana Greenbergin metodologian jatkajaksi. Transformaatiokieliopin pahimpana virheenä hän pitää sen tapaa etsiä universaaleja yhden kielen — usein vielä varsin epätyypillisen englannin — pohjalta. Kuitenkin tarvitaan laaja ja kattava erikielinen aineisto, jossa sekä alueelliset että geneettiset ja typologiset vinoumat on pystytty välttämään. Tämä onnistuu vain yleiskielitieteilijöiden ja yksityisten kielten tutkijain yhteistyönä: tutkimuksen olisi siis oltava sekä avointa että yhteismittaista. Aiheidensa myötä Comrie marssittaakin kirjassaan esiin suuren joukon kieliä. Itse hän on artikkeleissaan käsitellyt mm. slaavia, uralilaisia, australialaisia ja siperialaiskieliä; fennistejä nyt puheena olevassa kirjassa kiinnostaa ehkä se, että silloin tällöin viitataan myös suomeen ja muihin itämeren-suomalaisiin kieliin.

Comrien siteet relaatiokielioppiin ovat vahvat ja tuntuvat läpi kirjan. Kritiikittä hän ei tätäkään mallia hyväksy, sillä formaalien kielioppien tapa tyytyä struktuurinsäisiin selityksiin on hänestä epätydyttävä. Mieluummin Comrie haluaa etsiä kielen universaaleihin selityksiä sen formaalien piirteiden ja ekstralingvistisen kontekstin välisestä suhteesta; tässäkin hän siis on aikansa heijastaja.

Universaalit ja typologiat

Kirjan kolme ensimmäistä lukua esittelevät tekijänsä teoreettiset lähtökohdat. Ensimmäisessä käsitellään kielen universaaleja ja niiden mahdollisia ilmenemismuotoja. Greenbergin tapaan Comrie kannattaa pysyttämistä konkreettisella

tasolla ja pintarakenteen universaaleissa. Abstraktin analyysin tuottama universaali ei koskaan ole pohjaansa vahvempi; esimerkkinä tästä Comrie tuo pohdittavaksi walesin impersonaalien rakenteen sopimattomuuden relaatiokieliopin kehyyksiin. Kuitenkaan Comrie ei puolla konkreettisia universaaleja pelkästään niiden täsmällisemmän todistettavuuden vuoksi. Hänen tarkoituksenaan on osoittaa, että niiden kautta voidaan päästä paljon laajempien näköalojen äärelle kuin puhtaasti formaali analyysi koskaan voisi inhimillisestä kielestä tuoda esiin.

Kielen universaaleja voi Chomskyn (1965) esittämään tapaan lähestyä joko formaalien tai substantiivisten eli aineksisten universaalien kannalta. Comrien käsityksen mukaan juuri aineksista universaaleista olisi luotava se sääntöjoukko, joka sitten yksityisissä kielissä olisi variaation alainen; tätä käsittelytapaa hän myöhemmin soveltaa relatiivirakenteisiin. Greenbergin tapaan voidaan tehdä myös jako implikatiivisiin ja ei-implikatiivisiin universaaleihin. Ns. materiaalsen implikaation vaatimia edellytyksiä ei implikatiivisten universaalien selville saamiseksi ole mahdollista yhden kielen pohjalta löytää; vasta laaja kieliaineisto tekee tämän yleistystavan mahdolliseksi. Sama pätee universaalien tendenssin käsitteeseen, jota Greenberg käytti absoluuttisen universaalien rinnalla ja joka transformaatiokielioppiinkin hyväksyttiin tuntomerkkisyyden tultua fonologian käsitteistöön. Ilman muiden kielten tietopohjaa ei tuntomerkkisyyttä yhdessä kielessä voi saada selville; vasta tarpeeksi laaja erikielinen aineisto vahvistaa senkin, onko oletettu universaali absoluuttinen vai tendenssi. Tendenssiksi on Comrien mukaan osoitautunut esim. TG-kieliopin sääntö, jonka mukaan luonnollisen kielen syntaktiset prosessit olisivat aina struktuurista riippuvaisia.

Kirja pohtii myös kysymystä universaalien synnystä. Comrie torjuu kielten yksilähtöisyysteorian ja pitää myötäsyyntisyshypoteesiäkin todistamattomuutensa vuoksi tyhjänä. Erilaiset universaalit vaa-

tivat sekä psykologisia että funktionaaleja tai pragmaattisia selityksiä. Psykologiset selitykset saattavat osoittautua merkittäviksi silloin, kun ilmiötä voidaan verrata kognitiivisen psykologian alalla itsenäisesti testattuihin ilmiöihin. Tyypillinen havainto tältä alalta on esim. nominilausekkeissa havaitun hierarkian rinnakkaisuus havainnon alalla todetun hierarkian kanssa. Relatiivilauseiden kohdalla taas tulee puheeksi funktionaali selitystapa, jonka mukaan kielen jonkin universaalien tehtävänä saattaa olla helpottaa semanttisen sisällön tunnistamista syntaktisesta struktuurista. Pragmatiikka puolestaan saattaa selittää nimenomaan ihmiskielelle luontaisia piirteitä, jollainen on esim. kielille ominainen tapa käyttää 1. ja 2. persoonaa puhujan ja kuulijan suhteen ilmaisimina.

Kun typologia tutkii sitä variaatiota, jonka rajoja universaalien tutkimus etsii, on selvää, että nämä kaksi alaa ovat sekä rinnakkaisia että usein limittäisiäkin. Toisen lukunsa Comrie omistaa tälle suhteelle ja typologisesti mielekkäiden parametrien ongelmalle. Universaalien tutkimukselle saattaa mikä tahansa typologinen parametri osoittautua ratkaisevaksi, ja usein oikeiden lähtökohtien löytyminen on sattuman varassa. Niinpä vasta vertailun pohjaa muuttamalla päästiin väritermien tutkimuksessa universaalien implikaation ja samalla havaintopsykologisestikin tärkeän tiedon jäljille, kun rajojen hahmotuksen sijasta keskityttiin värien keskusalueille, fokuksiin, alettiin siis etsiä värin prototyyppiä eikä välttämättömiä tai riittäviä edellytyksiä.

Kun toisistaan loogisesti riippumattomien parametrien väliltä löytyy vastavuussuhde, syntynyt suhdeverkko voidaan ilmaista implikaationaalisin universaalein. Tätä kautta olisi ainakin teoreettisesti mahdollista päästä jopa kokonaisvaltaiseen typologiaan, mutta lingvistiset yritykset ovat tällä alalla jääneet Comrien mielestä vielä pohjaltaan heikoiksi. Holistisista yrityksistä hän esittelee kuitenkin tunnetuinta, morfologista typologiaa. Esillä on humboldtilainen nelijako isoloiviin, agglutinoiviin, fusionaalisiin ja polysynteettisiin kieliin, jotka Sapirin esittämään tapaan voisi pelkistää kahden ulotteen — synteessin ja fuusion — parametreiksi ja joiden suhteen olisi Greenbergin ehdottamalla tavalla ehkä mahdollista mitata kielten sijoittumista jatkumoon. Comrie tarkastelee tämän lähtökohdan toteutuksesta esiin tulevia ongelmia mm. unkarin segmenttoimisvaikeuksien ja viron invarianssin aiheuttaman vaikean hahmotuksen valossa. Lyhyessäkään ajassa kieli voi muuttua typologisesti esim. agglutinaatiosta fuusion suuntaan, toteaa Comrie, jolta lähdeviitteen mukaan on tulossa tätä ilmiötä koskeva artikkeli viron ja suomen suhteiden kannalta.

Kirjan kolmannessa luvussa Comrie esittelee niitä syntaktisia, semanttisia ja pragmaattisia suhteita morfologisine yhteyksineen, joilla hänen mielestään on merkitystä sekä kielen universaalien että typologisten piirteiden kannalta. Semanttisten roolien tiukan eronteon sijasta olisi Comrien mukaan mielekkäämpää kuvata ainakin agentin, kokijan, instrumentin, luonnonvoiman ja patientin rooleja kontrollijatkumon avulla. Kysymys on predikaatin ja sen argumentin välisestä suhteesta, jonka sisältämää kontrollin astetta monet kielet (vaikka ei mikään kieli systemaattisesti) saattavat ilmaista esim. sijanmerkinnän tai verbin kongruenssin avulla. Pelkistys on aika vahva jo näiden viidenkin roolin pohjalta, minkä Comrie itsekin myöntää: esim. kokija kontrolloi aistivaikutelmiaan harvoin sen enempää kuin kohdekaan mukanaolooaan muutoksessa. Tuntuu siltä, että Comrien kontrollijatkumolla mitataan ainakin kahta eri tekijää: nominilausekkeen referentin vastuullisuutta ja tietoisuutta suhteessa predikaatin ilmaisemaan tapahtumaan. Kuten kausatiivirakenteiden esittelystä käy ilmi, kielet saattavatkin tehdä morfologisia erontekoja kummaltakin kannalta: näkyviin merkitään joko kausaation kohteena olijan kontrollin aste tai tämän asema tietoisena ja tuntevana kokijana tai ei-kokijana.

Pragmaattisina rooleina Comrie esitte-

lee fokuksen, lauseen uutta informaatiota välittävän osan, sekä topiikin ja kommentin, jotka joissakin kielissä saattavat kielipillistua tietyiksi rakenteiksi. Sekä pragmaattisia että syntaktisia suhteita esittelevä jakso tuo esiin paljolti niitä ajatuksia, joita eri tutkijat ovat pohtineet Charles N. Lin toimittamassa artikkelivalikoimassa *Subject and topic* (1976). Comrien oman synteessin kannalta tärkeäksi osoittautuu topiikin käsite, erityisesti prototyypistä subjektia etsittäessä. Vaikka syntaktisia relaatioita ei kokonaan voikaan palauttaa semanttisiin tai pragmaattisiin primitiiveihin, Comrie pitää suurta osaa syntaksista käsitettävänä vain suhteessa semantiikkaan ja pragmaatiikkaan. Subjektia pohtiva luku osoittaa tämän erityisen selvästi, sillä Comrien mielestä subjektius on ymmärrettävissä vain agentin ja topiikin risteyttävän prototyypin pohjalta.

Comrie'a ei erityisesti tunnu kiinnostavan mahdollisuus jakaa maailman kielet subjekti- ja topiikkivaltaisiin kieliin, joka tulee puheeksi mm. edellä mainitussa Lin toimittamassa artikkelivalikoimassa ja on puhuttanut tutkijoita myöhemminkin. Itsestään selvästi olemassa olevia eivät silti keskeisetkään lauseenjäsenkategoriat eri kielissä Comrien mielestä ole. Kolmannessa luvussa hän pohtii mm. kysymystä siitä, miten tietyn lauseopillisen relaation olemassaolo voitaisiin kussakin kielessä sekä kielensisäisesti että kieltenvälisesti vahvistaa; tältä kannalta hän esittelee englannin kielen ns. epäsuoran objektin lähinnä semanttista roolia muistuttavan olemuksen ja huicholin kielen subjektin ja objektin, joiden syntaktinen olemassaolo osoittautuu riittävän vahvaksi analyysin pohjalta. Erilaiset kriteerien yhdistelmät voivat kuitenkin johtaa myös erilaisiin argumenttien ryhmittymisiin lauseenjäseniksi; tätä seikkaa ilmaisevat monenlaiset ergatiivi- ja akkusatiivikielten väliset jakaumat. Syntaksin ja morfologian välinen suhde ei myöskään aina ole ristiriidaton. Comrie esittelee joukon tapauksia, joissa syntaktiset suhteet voittavat morfologian, toisia joissa morfologiset eronteot

ratkaisevat syntaktisia prosesseja, ja esimerkkejä tapauksista, joissa morfologinen sijajakauma on syntaktisten prosessien kannalta täysin vailla merkitystä.

Kolmannen luvun päättää englannin ja venäjän typologinen vertailu, jonka avulla Comrie käytännössä esittelee typologiset lähtökohtansa. Vaikka esim. sanajärjestystypologia kuvaisi nämä kaksi kieltä melko samanlaisiksi, selväksi eroksi osoittautuu se seikka, että venäjän kielen kannalta ratkaisevia ovat semanttiset ja pragmaattiset suhteet ja jopa morfologiaakin, kun taas englannissa syntaktiset suhteet määräävät näitä enemmän.

Sanajärjestys

Comrie pitää siis semanttisten, pragmaattisten, syntaktisten ja morfologisten suhteiden välistä vuorovaikutusta typologisesti merkittävämpänä tutkimuskohteena kuin esim. konstituenttien järjestystä, joka kielitypologiassa on parinkymmenen viime vuoden aikana ollut keskeisenä aiheena. Sanajärjestystypologioille hän omistaa kuitenkin kokonaisen luvun, jossa esitellään ja arvioidaan yrityksiä kokonaisvaltaisen syntaktisen typologian luomiseksi tältä pohjalta. Esillä ovat Greenbergin jo klassiseksi käynyt tutkimus sekä sen jälkeen tehdyt parannusesitykset, Lehmannin ja Vennemannin tutkimukset sekä Hawkinsin muotoilema välittävä ehdotus. Greenbergin työn ansiona Comrie pitää erityisesti sen osoittamista, miten ilman abstrakteja analyysejä on mahdollista päästä merkittäviin kieltenvälisiin yleistyksiin tarpeeksi laajan kieliaineiston suomalaiselta tietopohjalta. Tähän verrattuna Lehmannin ja Vennemannin ratkaisut ovat äärimmäisen elegantteja mutta karkeistavat todellisuutta liikaa. Comrie on näin ollen kiinnostuneempi Hawkinsin tekemästä ehdotuksesta, joka pysyttelee Greenbergin tapaan varovasti vain yhdensuuntaisissa implikaatioissa mutta pitää samaan aikaan silmällä useampia parametreja ja niiden muodostamaa suhdetverkkoa.

Subjekti syntaksissa

Kirjan viidennessä luvussa Comrie siirtyy omimmille alueilleen typologisen syntaksin kysymyksissä. Comrie tunnetaan ennuudestaan ergatiivikielten tutkijana: ai-noat nykyaikaiset kokoavat esitykset tästä typologisesti merkittävästä ja paljon tutkitusta ilmiöstä ovat Comrien (1978) ja Dixonin (1979) nimissä, ja vuonna 1979 ilmestyneeseen, Frans Plankin toimittamaan laajaan artikkelivalikoimaan ergatiivisuudesta Comriekin on ratkaisevasti antanut apuaan. Kysymys subjektista nousee esiin vakavana empiirisenä ongelmana varsinkin silloin, kun ryhdytään vertailemaan toisiinsa ergatiivista ja akkusatiivista systeemiä: millä kriteerein sille ylipäätään on luotavissa kieltenvälinen määritelmä? Ratkaisua vaatii jo se, pidetäänkö subjektin määrittelyssä etusijalla syntaktisia vai morfologisia perusteita. Semanttisilla ja pragmaattisilla rooleilla-kin on selvästi sijansa subjektin määrittelyssä, vaikka subjektia ei näihin suoranaisesti voi samastaakaan. Comrie käsittelee ongelmaa kaikilta näiltä kannoilta; hänen käsittelynsä muistuttaa siis Keenanin tunnettua subjektiartikkelia vuodelta 1976, vaikka termistöt osin poikkeavatkin toisistaan.

Varsinkin varhemmin ergatiivisuus tunnettiin yleisesti lähinnä morfologisena ilmiönä, joka ilmenee sijamerkinän oppositioina. Ergatiivinen rakenne tavallaan hajottaa akkusatiivikielissä tutuksi tulleen subjektin kahtia: transitiiivisen rakenteen subjekti merkitään — tai toimii — eri tavoin kuin intransitiivisen rakenteen subjekti, joka sen sijaan käyttäytyy transitiivilauseen objektin tavoin. Ilmiölle on esitetty viime aikoina selityksiä sekä pragmatiikasta ja semantiikasta että syntaksista. Syntaktinen näkökulma ergatiivisuuteen on suhteellisen uusi: ergatiivisuutta ja akkusatiivisuutta tarkastellaan tällöin lähinnä subjektin ja objektin käytösominaisuuksien pohjalta. Comrie pitää tätä tarkastelutapaa ratkaisevana. Dixonin tapaan hän erottaa kolme syntaktista ydinrelaatiota, joista käytetään muisti-

teknisiä symboleita S (intransitiivilauseen predikaatin argumentti), A ja P (transitiivisen rakenteen osalliset). Vaikka termit ovat syntaktisia, niiden prototyypit voisi määritellä semanttisesti; ainakin A:n ja P:n käyttö viittaa agentin ja patientin rooleihin. Akkusatiivisessa systeemissä S ja A käyttäytyvät syntaktisesti subjektin tavoin, ergatiivisessa taas S ja P voidaan Comrien näkemyksen mukaan määritellä syntaktisesti subjekteiksi. Tältä kannalta katsoen »täydellisiä» ergatiivikieliä on maailmassa vähän: tunnetuin esimerkki tähän mennessä on ollut dyirbal-niminen australialaiskieli. Niinpä syntaktinen ja morfologinen ergatiivisuus voivat olla keskenään myös ristiriidassa — ja usein ovatkin. Ergatiivisuuden ja akkusatiivisuuden näkökulmat saattavat monin eri tavoin yhdistyä samaankin lauseeseen. Ei olekaan mielekästä luokitella kieltä typologisesti jompaankumpaan tyyppiin kuuluvaksi, mikäli ergatiivisuus määritellään Comrien tavoin: pikemmin on kysyttävä, missä määrin ja missä rakenteissa kieli syntaktisesti toimii ergatiiviselta pohjalta. Merkille pantava seikka syntaksin kannalta on silloin sekin, että kummankintyyppisiä rakenteita käyttävä kieli saattaa tarpeen tullen jakaa subjektin ominaisuudet toisinkin johdettujen pääluokkien (passiivin ja antipassiivin) valinnan avul-la.

Syntaksin kannalta yleisin suunta maailman kielissä on kohti akkusatiivisia rakenteita. Tämän seikan selitys on Comrien mukaan löydettävissä siitä agentin ja topiikin luonnollisesta korrelaatiosta, jonka subjektin käsite akkusatiivisessa rakenteessa kieliopillistaa. Harvinaisempi yhdistelmä luontevimpana mahdollisuutena kielessä sen sijaan on topiikin ja patientin risteytys — tyyppillinen se on tosin juuri äsken mainitulle syntaktisesti täydellisen ergatiiviselle dyirbalille, minkä vuoksi eri tutkijat ovatkin etsineet ergatiivisuuden pohjaa patientin ensisijaisuudesta käsin.

Comriekin esittää ergatiiviselle ja akkusatiiviselle rakenteelle myös pragmaattis-semanttisia selityksiä. Dixonin selityk-

sen mukaan akkusatiiviselle syntaksille luonnollisen pohjan imperatiivi, joka samastaasta syntaktisesti A:n ja S:n korreloi vahvasti agentiivisuuden piirteiden kanssa. Resultatiiviset rakenteet puolestaan luovat pragmaattisen lähtökohdan ergatiiviselle syntaksille; esimerkkinä mainitaan mm. niivin kielen tapa kieliopillistaa topikaalinen S ja P samalla tavalla.

Sijat erottelijoina

Kirjan kuudes luku jatkaa edellisen teeman morfologisesta näkökulmasta. Primitiivit A, S ja P voivat transitiivisissa ja intransitiivisissa rakenteissa edustua sija-merkinnältään viidellä loogisesti mahdollisella tavalla, mutta maailman kielten käytössä on lähinnä vain kolme yhdistelmää: A ja S ovat nominatiivissa ja P merkitään akkusatiivilla (akkusatiivikielten tapa), A merkitään ergatiivilla, P ja S ovat absoluutiivissa (ergatiivikielten tapa) tai sitten kaikki kolme relaatiota saavat saman merkinnän (neutraali systeemi). Tällainen morfologinen kooditusysteemi on Comrien mukaan funktionaalista selitetävissä. Intransitiivisen rakenteen subjektia ei koskaan ole tarpeen erottaa A:sta tai P:stä. Siksi S:n sijaa voidaan hyvin käyttää kumman tahansa transitiivisen konstruktion osallisen sijana; valinta vain on akkusatiivisessa rakenteessa toinen kuin ergatiivisessa. Tarkempi eronteko olisi turhan eksplisiittinen, A:n ja P:n yhteinen sija taas funktionaalista riittämätön.

Jo Greenbergin esittämän universaalin mukaan juuri tuntomerkitön sija kuuluu S:lle. Niinpä akkusatiivisysteemissä tuntomerkkisen sijan on saanut P, ergatiivisessa taas A. Funktionaalinen selitystapa tekee ymmärrettäväksi senkin seikan, että sija-merkintä ja syntaktinen orientaatio usein ovat riidoin: sijahan ei olekaan suoraan suhteessa lauseenjäseneseen vaan nimenomaan A:n ja P:n väliseen erontekoon.

Näin yksinkertainen ei keskeisten syntaktisten relaatioiden sija-merkintä kui-

tenkaan maailman kielissä ole. Tunnetaan suuri joukko osasysteemejä ja erilaisia erontekoja yhdenkin kielen sisäisissä rakenteissa. Niinpä joissakin kielissä intransitiivisen rakenteen subjekti saateetaan merkitä kahdella eri tavalla. Ilmiö ei ole kovin yleinen, joten Comrie puuttuu siihen vain ohimennen; syyt erontekoihin ovat tavallisesti semanttiset. Tarkemmin esitellyksi tulevat ne monissa eri kielissä havaitut systeemit, joissa transitiivilauseen definiittinen ja elollinen P sekä elollisuuden skaalassa matalalla oleva A saavat erityisen sija-merkinnän. Comrie esittää samanlaisen funktionaalisen selityksen kuin Silverstein on esittänyt: jokainen poikkeus siitä transitiivisen rakenteen luonnollisesta informaation suunnasta, jossa selvästi elollisesta ja definiittisestä A:sta päädytään matalammalla olevaan P:hen, merkitään tuntomerkkisemmän konstruktion keinoin. Joissakin kielissä tällaisena keinona käytetään käänteisiä verbinmuotoja, joiden tehtävä on nimenomaan ilmaista P:n ylempyyttä A:han nähden; sija-merkinnän avulla sen sijaan käsitellään A:ta ja P:tä toisistaan riippumattomina olioina, mikä saattaa johtaa varsin monimutkaisiin systeemeihin, esim. nominatiivisen ja ergatiivisen A:n tai absoluutiivisen ja akkusatiivisen P:n kohtaamisiin samassa rakenteessa. Elollisuus on erilaisina hierarkioina tunnettu jakaja eri kielissä. Definiittisyyden kieltenvälinen vertailu sen sijaan on hankalaa, ellei sitten Comrien ehdottamaan tapaan sitäkin käsitellä jatkumoksi, jonka keskiasteita ovat esim. nominilausekkeen referentin osittainen tunnistettavuus tai ainakin sen relevanttius diskurssissa.

Relatiivisuuden ja kausatiivisuuden hierarkiat

Seitsemännessä luvussa Comrie ottaa kantaa relatiivirakenteiden universaaliin määrittelyyn, jonka pohjaksi englannin kieli antaa hänen mielestään liian kapean lähtökohdan. Typologisesti esim. jako restriktiivisiin ja ei-restriktiivisiin relatiivilauseisiin on irrelevantti. Prototyypiksi-

nä universaaleina relatiivirakenteina Comrie pitää näin ollen vain restriktiivisiä, mutta hän laajentaa rakenteen määritelmää toisaalta ottamalla mukaan myös ei-finiittiset rakenteet.

Relatiivisen rakenteen pääsanan kooditus upotteisessa lauseessa on typologisen variaation merkitsevimpiä parametreja. Nominilausekkeen syntaktinen asema on myös kieltenvälisesti tärkeä relatiivistettavuuden rajoitusten määrittelijä, vaikka esim. englanti tai suomi eivät tällaisia rajoituksia tunnekaan. Keenan ja Comrie ovat (1977) esittäneet eri kielten pohjalta relatiivistettavuushierarkian, jossa ylimpänä, kaikkien kielten kannalta relatiivistukseen alttiina lauseenjäsenenä on subjekti. Subjektin ja topiikin yhteyksien kannalta hyvä esimerkki on mm. se, että myöhemmin Kuno (1976) on halunnut jatkaa Comrien ja Keenanin ajatusta määrittelemällä relatiivistamisrajoitukset lähinnä teeman rajoituksiksi funktionaalilta kannalta. Comriekin esittää yhden funktionaalien yleistyksen: mitä vaikeampi jonkin nominilausekkeen syntaktinen asema on relatiivistaa — mitä alempana hierarkiassa se siis on —, sitä eksplisiittisemmin se on merkitty. Comrie korostaa sitä, että relatiivistettavuuden rajoitukset ovat pintarakenteen rajoituksia. Tämä näkyy esim. siinä, että raskaat relatiivistamisrajoitukset yleensä johtavat eri kielissä laajaan pääluokkavalikoimaan.

Kausatiivisuuskin on jo varhain kuulunut Comrien tutkimusaiheisiin. Kahdeksas luku esittelee ilmiötä sekä formaalien että mahdollisten semanttisten selitysten valossa. Formaalisti kausatiivisuutta voidaan ilmaista jatkumona analyttisistä kausatiiveista morfologisten kautta leksiikaalisiin. Tämän jatkumon kanssa tuntuu monesti korreloivan semanttinen suoran ja epäsuoran aiheutuksen eroa kuvaava jatkumo; kiintoisia yhteyksiä tuntuisi löytyvän myös permissiivisiin ja obliigaatiota ilmaiseviin rakenteisiin. Kausaation kohteena olijan semanttinen rooli — siis kontrollin aste — saatetaan puolestaan ilmaista matriisiverbiä varioimalla tai sijanmerkinnän avulla. Kausatiivirakenteiden

kohdalla tuntuu hahmottuvan samantapainen hierarkia kuin relatiivistenkin, vaikka rinnakkaisuus ei ole täydellinen.

Kausatiivirakenteiden ja passiivin yhteys on ennenkin askarruttanut Comrie'a niin kuin monia muitakin tutkijoita. Passiivilla ei Comrien mukaan ole kausatiivirakenteiden selittämiseksi tarpeeksi selitysvoimaa; tässä hän viittaa mm. suomen suhteisiin. Samanlaisuuksille Comrie etsii selitystä semantiikasta. Kausatiivisuuden kohteena olijan koodituksessa käytetty sijanmerkintä voidaan hänen arvionsa mukaan hahmottaa hierarkiaksi, jonka yläpäähän asettuu instrumentaali, keskelle datiivi ja alimmaksi akkusatiivi. Kun erikielisen aineiston perusteella näyttää siltä, että intransitiivilauseissa sijana usein on akkusatiivi, transitiivilauseissa taas instrumentaali tai datiivi, semanttinen yhteys saattaisi löytyä siitä oletuksesta, että intransitiivilauseiden subjekteilla harvemmin on predikaatin ilmaisemaan tapahtumaan nähden niin paljon kontrollia kuin transitiivilauseiden subjektilla. Samaa suuntaa viittaavat tiedot kielistä, joissa kausatiivirakenteissa voidaan sijanvalinnalla ilmaista pelkästään kontrollin eroa.

Kausatiivisuuden muodolliset ilmenemismuodot saattavat saada selityksensä formaaleistakin seikoista, varsinkin kun sen yhteydessä tulevat usein esiin juuri samat morfologiset keinot kuin valenssin lisäämisessä yleensäkin. Comrien tavoitteena ei olekaan antaa tälle ilmiökimpulle lopullista selitystä. Kausatiivisuudessa yhdistyvät semanttiset, syntaktiset ja morfologiset tekijät monin tavoin. Comrie raottaa ovia hieman joka suunnalta ja tekee sen lukijan kannalta varsin kiehtovalla tavalla.

Elollisuus kielessä

Elollisuus hyvin laajasti ymmärrettynä tulee tuon tuostakin esiin tämän kirjan pohdinnoissa. Yhdeksännessä luvussa Comrie esittelee lähinnä viimeaikaisia ajatuksiaan tämän käsitteen lingvistisestä relevanssista. Vaikka elollisuus pohjim-

miltaan on ekstralingvistinen käsite, konseptuaalisesti universaali, se näyttää heijastuvan laajalti eri kielten struktuureihin erilaisina erontekoina. Comrie on kiinnostunut elollisuuden ilmenemisestä erityisesti kielen morfologiassa sekä synkroniselta että diakroniselta kannalta. Samalla häntä askarruttaa lingvististen ja ekstralingvististen parametrien vastaavuus: ilmaisevatko esim. kielen tekemät eronteot universaaleja elollisuuden asteita?

Morfologiassa elollisuus määrää usein joko nominien sijanmerkintää tai verbin kongruenttia. Monissa kielissä joko akkusatiivin tai verbin kongruenssin käyttö rajoittuu pelkästään selvästi elollisten nominilausekkeiden alueelle. Joskus elollisuuden hierarkia saattaa jopa ylittää kieliopilliset relaatiot, vaikka tämä ristiriita joissakin kielissä voidaan välttää pääluokkien välistä valintaa käyttämällä. On muistettava, että Comrien termi »elollisuus» on varsin karkea yleisnimitys seikoille, jotka eri kielissä ilmaisevat hyvin hienojakoisia erontekoja. Tavallisia ovat esim. eronteot puheaktin osallisten (1. ja 2. persoonan) ja kolmannen persoonan välillä, inhimillisten ja ei-inhimillisten olioiden välillä, maskuliinien ja feminiinien (sekä lasten) välillä ja eläimien (usein vielä erikseen korkeampien eläinten) ja muun luonnon välillä. Elottomien olioiden välillä harvoin tehdään asteittaista eroa: navahosta tunnetaan kuitenkin liikkumiskykyisten ja liikkumattomien olioiden välinen merkintäero.

Comrie'a askarruttaa perusluonteinen kysymys siitä, onko kuvattujen ilmiöiden pohjana sittenkään elollisuuden kategoria vai yhtyykö niissä toisiinsa useampikin parametri. Nominilausekkeen topikaalisen arvon Comrie arvelee määräytyvän elollisuuden pohjalta pikemmin kuin päinvastoin. Viime aikoina paljon esillä ollut salienssin (tärkeiden, korostuneisuuden) käsite ilmeisesti yhdistää toisiinsa useita eri piirteitä, jotka tulevat esiin elollisuudenkin yhteydessä: Comrie mainitsee tässä yhteydessä (ahtaasti käsitetyn) elollisuuden lisäksi definiittisyyden, yksiköllisyyden, konkreettisuuden ja erisnimen

mahdollisuuden, mutta ei puutu lainkaan niihin salienssia lisääviin piirteisiin (kuten totaalinen muutoksen- tai vaikutuksenalaisuus), jotka usein esitetään objektin tai patientin salienttiutta lisäävinä ominaisuuksina. Joka tapauksessa myös elollisuus laajasti käsitettynä on Comrien mukaan nähtävä piirrekimppuna. Varsinaisen elollisuuden lisäksi tähän multifaktoriin yhdistyvät ainakin definiittisyys ja muut keinot, joilla puheena oleva olio yksilöityy ja nousee keskustelun topiikiksi. Comrien elollisuudeksi nimittämä käsite on sekä lingvistikseen että konseptuaalisesti niin merkittävä ilmiö, että kokoavan katsauksen luominen aiheeseen on varsin aiheellista, varsinkin kun tämän alan tutkimus on selvästi vielä varsin pahoin kesken.

Diakroniset ulotteet

Kirjansa päätteeksi tekijä arvioi universaalien teorian ja typologisen tutkimuksen antia historialliselle kielitutkimukselle. Universaaleista johtuva yhtäläisyys kahden kielen välillä on selitys, joka usein jää geneettisten ja alueellisten yhteyksien varjoon. Universaalien tutkimus auttaa diakronista kielitiedettä myös kieltenvälisen vaihtelun rajoja selvittäessään: esim. mahdottomat rekonstruktioit on helpompi eliminoida sen tuoman tiedon pohjalta. Myös diakronisesta muutoksesta löydetty universaalit voivat yhdistää historiallisen ja yleisen kielitieteen edut.

Alueellisen typologian tutkimuksista Comrie ottaa esille mm. Balkanin kieliliiton historiallisen pohjan ja amharan kielessä tapahtuneen typologisen sekoittumisen selvittämisen. Alueellisten kontaktien aiheuttamien muutosten luonteesta voidaan esittää universaaleja yleistyksiä toistaiseksi vain tendensseinä: niinpä kielet lainaavat todennäköisemmin leksikaalisia elementtejä kuin affikseja ja segmentoitavia affikseja taas helpommin kuin fusionaalisia morfologiaa.

Typologian ja rekonstruointiyritysten tähänastisista tuloksista Comrien arvio on varsin kriittinen. Aiemmin jo mainitut

Lehmannin ja Vennemannin sanajärjestystypologiset ehdotukset pyrkivät myös kantaindoeuroopan sanajärjestyksen jäljille. Kumpikin tutkija esittää kaksi kanonista sanajärjestystä, joiden ulkopuolelle kuitenkin jää yli puolet maailman kielistä. Typologisesti ristiriitaisten tyyppien syntyä on tältä pohjalta sitä paitsi vaikea perustella, vaikka olettaisikin kielten olevan matkalla tyyppistä toiseen. Ei myöskään ole mitään syytä olettaa protokielen olleen typologisesti johdonmukainen.

konstruoida universaalin diakronisen muutoksen avulla kielten aiempia kehitysvaiheita Comrie pitää Givónin ehdotusta (1976). Tämän ehdotuksen mukaan verbin kongruenssi kehittyisi aina pronomineista ja sidonnaiset morfeemit itsenäisistä sanoista: morfeemien järjestys yhdessä morfeemijaksossa kuvaisi aiempaa sanajärjestystä. Kaikkiin Givónin oletuksiin on kuitenkin mahdollista löytää vastaesimerkkejä; Comrie muuten esittää niitä suomen, viron ja unkarin morfologiasta. Mongolilaiskielten taustaa vasten sen sijaan verbikongruenssin ja pronomien yhteys voidaan osoittaa päteväksi, mutta silloinkin vain tietyn, melko merkityksettömän sanajärjestyksen kannalta.

Tähänastisia yrityksiä yhdistää historiallisen syntaksin ja typologian edut Comrie pitää siis epäonnistuneina. Edellisiä paljon vaatimattomammat ehdotukset ovat sen sijaan edistäneet syntaktisen muutoksen ymmärtämistä. Niinpä elollisuuden ja definiittisyyden käsittely on tuonut esiin sekä synkronisia kieltenvälisiä yhtäläisyyksiä että diakronisia tietoja esim. akkusatiivin tai verbikongruenssin omaksumisesta tai menettämisestä. Myös syntaktisten relaatioiden, erityisesti subjektin tutkimus on laajentanut tietoa muutoksesta. Maltan kielen possessiivirakennetta voidaan historiallisesti tarkastella kanta-arabiasta asti; tämän kehityksen aikana subjektin piirteet ovat siirtyneet omistetulta omistajalle lähes täydellisesti. Tämän kehityksen tarkastelu osoittaa tietysti sen seikan, ettei subjektin ka-

tegoria ole mitenkään umpinainen, mutta lisäksi diakronisen muutoksen kannalta tärkeän tiedon: muutosta ei tässä ole motivoinut konstruktion muoto vaan lauseopilliseen relaatioon pätevä universaali tendenssi. Tässä siis yksityiskohtainen historiallinen kehityskulku voidaan todistettavasti selittää sen universaalin vastavuussuhteen avulla, joka vallitsee syntaktisten ja pragmaattisten suhteiden ja nominilausekkeen luontaispiirteiden välillä.

Syntaktisen typologian viimeaikaisen kehityksen ja keskustelun välittäjänä sekä persoonallisena puheenvuorona Comrien kirja on varsin kiehtova kokonaisuus. Comrie on sekä kriittinen että innostunut kirjoittaja, jonka esittelemät näköalat saattavat johtaa lukijansa hyvinkin hedelmällisten ajatuskulkujen ääreen.

LEA LAITINEN

LÄHTEET

- CHOMSKY, NOAM 1965: *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge.
- COMRIE, BERNARD 1978: *Ergativity*. — Lehmann, Winfred P. (toim.), *Syntactic typology: studies in the phenomenology of language*. Austin.
- DIXON, R. M. W. 1979: *Ergativity*. *Language* 55.
- GIVÓN, TALMY 1976: *Topic, pronoun, and grammatical agreement*. — Li 1976. 1976.
- GREENBERG, JOSEPH H. 1967: *Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements*. — Greenberg (toim.), *Universals of language*, Cambridge.
- KEENAN, EDWARD L., COMRIE, BERNARD *Noun phrase accessibility and universal grammar*. — Li 1976.
- KUNO, SUSUMU *Subject, theme and the speaker's empathy — a re-examination of relativization phenomena*. — Li 1976.
- LI, CHARLES N. (toim.) 1976: *Subject and topic*. New York.
- PLANK, FRANS (toim.) 1979: *Ergativity: towards a theory of grammatical relations*. London.

SILVERSTEIN, MICHAEL 1976: Hierarchy of features and ergativity. — Dixon, R. M. W. (toim.), Grammatical categories in Australian languages. Canberra.

Michael Silverstein

Department of Linguistics
University of California, Los Angeles

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...

N

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...

... the hierarchy of features ...
... ergativity ...
... Dixon ...